

บทที่ 6

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

สำหรับในบทนี้ จะเป็นการกล่าวถึงข้อสรุปใน 3 ประเด็น ได้แก่ เรื่อง ทูนทางสังคมในเมือง การประเมินเป็นเบื้องต้นถึงความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในระดับเครือข่าย ซึ่งเป็นองค์กรที่มีบทบาทหลักในการดำเนินกิจกรรมกองทุนสวัสดิการชุมชน และประเด็นสุดท้ายเป็นการอภิปรายผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ แต่ละประเด็นมีดังนี้

1. ทูนทางสังคมในชุมชนเมือง :

ทูนทางสังคมในมิติระบบโยงยึดด้วยความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายสังคม

การศึกษาทูนทางสังคมในชุมชนเมือง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกกระทำจากโครงสร้างการพัฒนาให้ เป็นกลุ่มคนด้อยโอกาสในด้านต่างๆ เนื่องจากด้วยวิถีการดำเนินชีวิต สภาพการอยู่อาศัยที่มักถูกกล่าวถึงในทำนองการเป็นผู้ถูกรุก หรือการประกอบอาชีพนอกระบบ ด้วยลักษณะต่างๆ เหล่านี้ แม้ว่าจะถูกจัดให้เป็นกลุ่มผู้ยากลำบาก แต่กลับไม่ได้อยู่ในข่ายความช่วยเหลือจากภาครัฐเท่าที่ควร หรือบางสมัยถูกมองเป็นกลุ่มคนส่วนเกินโดยไม่ได้คำนึงถึงการทำหน้าที่หล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของชาวเมืองแม้แต่น้อย ถึงแม้ที่ผ่านมาจะมีหน่วยงานภาคเอกชนเข้ามาดูแลสนับสนุนอยู่บ้าง แต่ด้วยลักษณะของการทำงานขององค์กรประเภทนี้ทำให้การดำเนินการให้ความช่วยเหลือเป็นไปอย่างจำกัด

จากการศึกษาถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนพบว่า สมาชิกมีลักษณะความสัมพันธ์เชิงซ้อนต่อกัน คือ นอกจากจะเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์หรือกลุ่มต่างๆ ร่วมกันแล้ว สมาชิกในชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ การเป็นคนบ้านเดียวกัน ความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้าน รวมทั้งการเป็นเจ้าของหนี้และลูกหนี้ ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์แต่ละแบบก็จะมีบรรทัดฐานในการปฏิบัติต่อกันต่างกันไป ประกอบกับความเป็นอยู่ที่ขัดสนยากลำบากทำให้กระบวนการพึ่งพาเกื้อกูลระหว่างกันเป็นภาวะที่จำเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากแต่ละคนต่างก็มีทรัพยากรที่จำกัด ซึ่งการพึ่งพากันนั้น ส่วนหนึ่งจะมีความรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่จะต้องกระทำการบางอย่างเป็นการตอบแทน ลักษณะความสัมพันธ์จึงเป็นการสร้างพันธะผูกพันต่อกันในระยะยาว อาจกล่าวได้ว่า การจะอยู่รอดได้นั้นจำต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ภายใต้การแสวงหาความช่วยเหลือผ่าน

ความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายสังคมที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะภายในชุมชนเท่านั้น หลายครั้งที่สมาชิกต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากญาติมิตรในต่างจังหวัด รวมทั้งการแสวงหาจากผู้มีอิทธิพลนอกชุมชน และแม้แต่ภายในชุมชนสมาชิกแต่ละคนก็ไม่ได้คงความสัมพันธ์หรือแสดงบทบาทที่หยุดนิ่ง หากแต่ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและความคาดหวังของกันและกัน เพื่อการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่อกันในอนาคต

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ภายในเครือข่ายสังคมที่ว่านี้ สมาชิกในชุมชนต่างให้ความสำคัญกับการมีภาพลักษณ์ด้านบวก ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนทั้งที่มีผลตอบแทนจากภายนอก (extrinsic reward) และการแลกเปลี่ยนที่มีผลตอบแทนจากภายใน (intrinsic reward) การสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่ตนเองเป็นเสมือนการลงทุนในความสัมพันธ์แก่สมาชิกในเครือข่ายสังคม โดยคาดหวังถึงการเก็บเกี่ยวผลตอบแทนในอนาคต นั่นคือ การได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกันเมื่อยามที่ตนเองเดือดร้อนต้องการที่พึ่ง

นอกจากนี้ด้วยลักษณะความคาดหวังดังกล่าวที่สมาชิกในเครือข่ายสังคม หรือในชุมชนมีต่อกันได้สะท้อนอย่างชัดเจนผ่านการมีค่านิยมร่วมกันในเรื่อง "เครดิตที่ดี" ซึ่งชาวชุมชนหมายถึงการเป็นผู้มีความน่าเชื่อถือในด้านการจัดสรรเงินในกระเป๋าได้ดี หรือผู้ที่สามารถสืบทอดเงินกู้ได้ทันซึ่งค่านิยมดังกล่าวได้สะท้อนผ่านกระบวนการบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการอาชีพ ที่กรรมการมักจะเลือกให้เงินจำนวนมากแก่ผู้ที่มีภาพลักษณ์ดีในการส่งคืน แม้ว่าเงินจำนวนดังกล่าวจะมีประโยชน์แก่ผู้ที่มีความยากลำบากมากกว่าก็ตาม อีกด้านของการมีค่านิยมที่ว่ามีส่วนอย่างสำคัญต่อประสิทธิภาพของชุมชนในการบริหารจัดการของทุนสวัสดิการ เนื่องจากผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีเครดิตดี มักมีแนวโน้มในการรักษาภาพพจน์ด้านบวกของการเป็นผู้มีความน่าเชื่อถือ โดยการส่งเงินคืนกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ ทำให้กองทุนสวัสดิการของชุมชนยังดำเนินอยู่ได้ ขณะที่การกระทำดังกล่าวเป็นเสมือนการลงทุนภายใต้การคาดหวังถึงอนาคตว่า ถ้ามีกองทุน หรือเงินกู้ที่ให้ประโยชน์เช่นนี้อีก ตนต้องเป็นผู้หนึ่งที่จะได้รับ ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับที่ Barnes กล่าวถึงเรื่อง "เครือข่ายรวม" (total network) และ "เครือข่ายย่อย" (partial network) คือลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายสังคมที่มีลักษณะบางประการร่วมกัน เช่น การยึดค่านิยมแบบเดียวกันหรือลักษณะความสัมพันธ์เชิงซ้อนของสมาชิกเป็นแบบเดียวกัน ภายในเครือข่ายสังคมย่อยหลายๆ เครือข่ายรวมเป็นเครือข่ายรวมที่จะสะท้อนภาพลักษณ์ของชาวชุมชนในที่นี้เห็นได้จากการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์และการบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการชุมชนของชุมชนพระรามหก ที่ได้มีการส่งเงินคืนเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอไม่เคยขาด ต่างจากชุมชนอื่นๆ ในเครือข่ายบางชื่อที่มีการผลัดผ่อนเสมอ

ดังนั้น จะเรียกลักษณะความสัมพันธ์ของชาวชุมชนเมืองที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ว่าเป็น "ทุนทางสังคม" ของชาวชุมชนก็คงไม่ผิดนัก แม้ว่าลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ที่จะเอื้อประโยชน์ ซึ่งก็เป็นไปเพื่อการมีชีวิตรอดท่ามกลางสภาวะที่ผิดเคื่องในการดำเนินชีวิตประจำวัน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดมีความชัดเจนว่าระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวมีส่วนสำคัญที่ทำให้คนจนเมืองอยู่รอดได้ แต่ขณะเดียวกันผู้ศึกษาก็ไม่สามารถคาดเดาได้ว่า การมีกองทุนประเภทต่างๆ เข้าสู่ชุมชนพร้อมกับการใช้กลไกการสร้างหนี้สินเพื่อพัฒนาการชาวชุมชนให้เข้าร่วมกิจกรรม โดยใช้เงินเป็นเครื่องมือเช่นนี้ จะเป็นกลไกที่จะประสบความสำเร็จเพียงใดในระยะยาว เพราะทุกวันนี้ชาวบ้านก็ยังคงพึ่งพาหนี้ในระบบ และการรวมกลุ่มที่เกิดจากการใช้เงินเป็นเครื่องดึงดูด โดยปราศจากความต้องการแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างแท้จริงเช่นนี้ คงจะต้องอาศัยการศึกษาที่ต่อเนื่องในระยะยาวต่อไป

2. การประเมินความเข้มแข็งในการบริหารจัดการระดับองค์กรเครือข่าย :

การนำแนวคิดเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสุดท้ายของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม มาพิจารณาผ่านการบริหารจัดการระดับเครือข่ายนั้น ประการแรกที่งานศึกษาชิ้นนี้ตระหนักและคำนึงถึงอย่างมากก็คือ ข้อจำกัดในการสรรหาตัวชี้วัดความเข้มแข็งในชุมชนเมืองซึ่งมีผู้น้อยมาก พร้อมกับกล่าวถึงสภาพสังคมที่ซับซ้อนของชุมชนเมืองที่อาจถือเป็นข้อจำกัดหรือความยากลำบากในการทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้ได้อย่างแท้จริง

สำหรับเรื่องการกำหนดตัวชี้วัดขึ้นมา นั้น ผู้ศึกษาตระหนักดีว่าตัวชี้วัดที่จะสามารถใช้งานได้ดีจะต้องเป็นสิ่งที่สะท้อนมาจากชุมชนที่ศึกษา เนื่องจากการให้คุณค่าความหมายต่อกิจกรรมของชาวบ้านแต่ละแห่งย่อมมีความแตกต่างกันตามความหลากหลายของวิถีชีวิตของพื้นที่นั้น ๆ ดังเช่นงานศึกษาเรื่อง "ดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน" ของ นภาพรณี หะวานนท์และคณะ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า เรื่องความเข้มแข็งของชุมชนเป็นมโนทัศน์ที่มีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับมิติต่างๆ หลายมิติ(multi-dimensional concept) ชุมชนต่างๆ อาจจะนิยามความเข้มแข็งที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของชุมชนที่มีต่อสิ่งนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นความเพียงพอของทรัพยากรธรรมชาติ การจัดระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ประเพณี วัฒนธรรม

ตลอดจนความสัมพันธ์กับรัฐและองค์กรทางสังคมอื่นๆภายนอกชุมชน (นภาพรณ์ ะหวานนท์ และคนอื่น ,2543 :2)

จากข้อจำกัดในการศึกษาเรื่องความเข้มแข็งดังกล่าว และถือว่าเป็นข้อจำกัดในงานชิ้นนี้ เช่นเดียวกันที่ไม่ได้มีการศึกษาเชิงปฏิบัติการเพื่อกำหนดนิยามความเข้มแข็งของชุมชน แต่เมื่อมีความจำเป็นในการประเมินให้เห็นภาพการดำเนินงานของเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเป็นเบื้องต้น ดังนั้นการสรรหาเกณฑ์ต่างๆ เพื่อมาใช้เป็นกรอบอธิบายเรื่องความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในเมืองที่เพิ่งจะมีการรวมตัวกันได้ไม่นานนี้ ให้มีความใกล้เคียงกับสภาพความเป็นจริงมากที่สุด ผู้ศึกษาจึงขอเริ่มจากการพิจารณาเกณฑ์จาก 2 แหล่งคือ

(1) จากการระดมความคิดเห็นของเครือข่ายชุมชนเมือง 30 เครือข่าย ที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม เมฆ 5 ในเรื่อง "ระบบการจัดการที่ดี" (อ้างอิงเอกสารสรุปการระดมความคิดเห็นเครือข่ายชุมชนเมือง 30 เครือข่าย , 2543)

(2) จากการกำหนดเกณฑ์ของสำนักพัฒนาชุมชนเมือง เรื่อง "ลักษณะของเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง" (สำนักพัฒนาชุมชนเมือง,การเคหะแห่งชาติ, 2540)

ทั้ง 2 แหล่งได้กำหนดเกณฑ์ไว้ดังนี้

ตารางที่ 7 แสดงลักษณะของ การจัดการที่ดี เปรียบเทียบกับ ลักษณะเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง

ลักษณะการจัดการที่ดี	ลักษณะของเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง
1.การบริหารการเงินมีความชัดเจน (ให้เปล่า หมุนเวียน ชำระคืน)	1.เครือข่ายมีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (การประชุมร่วมกัน ออมทรัพย์ร่วมกัน และอื่นๆ)
2.การมีกฎกติกากลางที่กำหนดร่วมกัน (การให้ประโยชน์ ค่าใช้จ่าย)	2. ผู้นำ/คณะกรรมการเป็นตัวแทนชาวบ้าน มีคุณภาพและมีความตั้งใจในการทำงาน
3.การจัดระบบข้อมูลด้านต่างๆ(การเงิน ผู้รับประโยชน์ และการถ่ายทอดข้อมูล)	3.มีเป้าหมายที่ชัดเจนและมีแผนงานที่ชัดเจนต่อเนื่อง
4.การมีส่วนร่วมของกรรมการ ผู้นำ ผู้รับประโยชน์	4.มีกฎระเบียบหรือกติกาที่กำหนดร่วมกันอย่างชัดเจน
5. การจัดโครงสร้างของคณะทำงาน (กระจายอำนาจ แบ่งบทบาทหน้าที่ไม่ซ้ำซ้อน ทำงานเป็นทีม)	5.มีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจน แบ่งแยกหน้าที่ มีอำนาจรับผิดชอบโดยอาศัยฐานจากสมาชิก
6. การวางแผนงาน	6.มีรายได้สามารถเลี้ยงตัวเองได้
7.การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน (ยั่งยืน ขยายผล กองทุนเติบโต)	7.มีการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ (มีความคล่องตัว โปร่งใส ตรวจสอบได้ มีระบบสวัสดิการแก่สมาชิก)
8.การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่อง	8.สร้างการยอมรับจากภายนอกได้
9.การเกิดผู้นำใหม่ (อาสาสมัคร ผู้รับประโยชน์)	
10.การเรียนรู้ร่วมกัน (อบรมสัมมนา จัดเวที)	
11.การประสานงาน(ภายในชุมชน เครือข่าย องค์กร พัฒนาเอกชนและหน่วยงานรัฐ)เกิดพันธมิตรใหม่	
12.การติดตามตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอและมีระบบ(บุคคลภายนอก คณะทำงาน มีรายงาน)	

ที่มา : เอกสารสรุปการระดมความคิดเห็นเครือข่ายชุมชนเมือง 30 เครือข่าย กุมภาพันธ์ 2543

: สำนักพัฒนาชุมชนเมือง,การเคหะแห่งชาติ, 2540

จากเกณฑ์ทั้ง 2 ข้างต้น ซึ่งมีที่มาทั้งจากชาวบ้านในชุมชนเมือง และจากหน่วยงานที่ทำงานกับชุมชนเมือง ซึ่งทั้ง 2 ส่วนมีเป้าหมายเดียวกันคือ กระบวนการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิก ผ่านการบริหารจัดการของกลุ่ม/เครือข่ายภายใต้การดำเนินการผ่านโครงการต่างๆ

โดยมีเป้าหมายเพื่อมุ่งสู่ความเข้มแข็งของชุมชน แต่ทว่าเมื่อพิจารณาเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้ง 2 ส่วน ผู้ศึกษาเห็นว่าเกณฑ์ดังกล่าวยังไม่เพียงพอที่จะนำมาพิจารณาเรื่องทุนทางสังคม ที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และ ผู้ศึกษาค่อนข้างไม่เห็นด้วยกับการพิจารณาความเข้มแข็งของชุมชน โดยผ่านการบริหารจัดการเพียงอย่างเดียว เนื่องจากเป็นการมองเพียงกลไกภายนอกที่ไม่ได้ทำให้เกิดความเข้าใจที่ครบถ้วน และไม่สามารถทำความเข้าใจลักษณะที่ซับซ้อนขององค์กรชุมชนในเมืองได้อย่างแท้จริง เนื่องจากทั้ง 2 เกณฑ์ข้างต้น ได้ให้ความสำคัญอย่างมากกับกลไกการบริหารจัดการขององค์กรจนละเลยการพิจารณาถึงมิติทางวัฒนธรรมของชาวชุมชนเมือง ซึ่งมีความสลับซับซ้อนสูงและมีส่วนอย่างสำคัญในการทำความเข้าใจ และพัฒนาองค์กรเครือข่ายไปสู่ความเข้มแข็งในอนาคต

อย่างไรก็ตามเพื่อให้การศึกษาครั้งนี้ครอบคลุมทุกด้าน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาทั้ง 2 ส่วน คือ ส่วนแรก จะเป็นการพิจารณาในระดับโครงสร้างองค์กรและกระบวนการบริหารจัดการซึ่งเป็นเรื่องจำเป็น เพื่อให้มองเห็นภาพของโครงสร้างการดำเนินงานของสมาชิกในองค์กรเครือข่าย สำหรับส่วนที่สอง เป็นการพิจารณาถึงสิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า “ทุนทางสังคม” นั่นคือ ลักษณะความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายของชาวชุมชนเมือง ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดสรรผลประโยชน์ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ชาวชุมชนมีต่อกัน ซึ่งเป็นการพิจารณาถึงมิติทางวัฒนธรรมของชาวชุมชนเมืองซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญต่อการดำเนินงาน โดยทั้งสองส่วนมีประเด็นการพิจารณาดังนี้

ตารางที่ 8 ประเด็นพิจารณาทุนทางสังคมในเชิงโครงสร้างองค์กร และ โครงสร้างความสัมพันธ์

<p style="text-align: center;"><u>การพิจารณา ส่วนที่ 1</u> เกณฑ์พิจารณาลักษณะของเครือข่ายที่มี ความเข้มแข็ง</p>	<p style="text-align: center;"><u>การพิจารณา ส่วนที่ 2</u> ระบบการโยงยึดด้วยความสัมพันธ์เชิง "เครือข่ายสังคม"</p>
<p style="text-align: center;">1. โครงสร้างการดำเนินงาน</p> <ul style="list-style-type: none"> - เครือข่ายมีเป้าหมายการดำเนินงาน - ผู้นำ/คณะกรรมการมีศักยภาพ - กรรมการเครือข่ายมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง - ระบบบริหารจัดการมีประสิทธิภาพ (คล่องตัว โปร่งใสตรวจสอบได้ และอื่นๆ) - เครือข่ายมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง 	<p style="text-align: center;">ความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายสังคม</p> <ul style="list-style-type: none"> - มิติตามความสัมพันธ์ทางสังคม - การปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในเครือข่าย - กระบวนการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์และการเกื้อกูลกันและกัน - การโยงยึดด้วยค่านิยมร่วมกันบางประการ
<p style="text-align: center;">2. การบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการ</p> <ul style="list-style-type: none"> - การมีกฎกติกากลางร่วมกัน - มีการจัดการแบ่งประเภทการบริหารจัดการและตอบสนองต่อกลุ่มเป้าหมาย - การมีส่วนร่วมทั้งในระดับ คณะกรรมการเครือข่าย ผู้นำชุมชน และผู้รับประโยชน์ - การติดตามตรวจสอบอย่างมีระบบ - เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน <p style="text-align: center;">เกิดกองทุนสวัสดิการชุมชนที่ต่อเนื่อง</p>	
<p style="text-align: center;">3. ทิศทางการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็ง</p> <ul style="list-style-type: none"> - สร้างการยอมรับจากภายนอกได้ - เกิดผู้นำใหม่ และเกิดอาสาสมัคร - มีการประสานงานในหลายระดับ - สามารถจัดการกับความขัดแย้งได้ 	

ที่มา : ส่วนที่ 1 ผู้ศึกษาสรุปจากตารางที่ 7 และ ส่วนที่ 2 เป็นข้อสรุปของผู้ศึกษา

ทั้งสองส่วนจะพิจารณาตามลำดับดังนี้

ส่วนที่ 1 : เกณฑ์พิจารณาลักษณะของเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง

ประเด็นแรก : โครงสร้างการดำเนินงาน

ประเด็นนี้ได้อภิปรายมาบ้างแล้วในบทที่ 3 แต่สามารถสังเคราะห์เพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อกล่าวถึงโครงสร้างการดำเนินงานของเครือข่ายบางชื่อ ๆ มีความชัดเจนในการแบ่งบทบาทหน้าที่ และความรับผิดชอบในฝ่ายต่าง ๆ (แผนภาพที่ 2 หน้า. 80) สำหรับการกำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบการบริหารก็มีความชัดเจนเช่นเดียวกัน เนื่องจากเป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก รูปแบบการจัดตั้งและระบบการจัดการโครงสร้างต่าง ๆ จึงมีรูปแบบที่เป็นทางการ ทว่าการดำเนินการหรือการปฏิบัติตามกรอบข้อกำหนดดังกล่าวเป็นไปอย่างจำกัด ซึ่งอาจจะเป็นเพราะความยืดหยุ่นขององค์กรเครือข่าย หรือ ด้วยข้อจำกัดบางประการของเครือข่าย

สำหรับเรื่องบุคลากรของเครือข่าย ประกอบด้วยคณะกรรมการเครือข่ายซึ่งเป็นผู้นำ หรือตัวแทนจากชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่าย จากจำนวนคณะกรรมการทั้งสิ้น 28 คน จะมีผู้ที่ตั้งใจและทุ่มเทกับงานของเครือข่าย ประมาณ 6 - 7 คน ส่วนคนอื่น ๆ จะมีชื่อเป็นกรรมการรับผิดชอบฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งเจ้าตัวเองก็ไม่ทราบว่าตนเองถูกจัดให้อยู่ฝ่ายไหน เพราะนอกจากการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายจะไม่สม่ำเสมอแล้ว การดำเนินงานที่มีการปรับโครงสร้างหลายครั้งเนื่องจากความขัดแย้งภายในเครือข่ายเอง รวมทั้งเป็นการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับกิจกรรมของเครือข่าย และจากการที่เป็นเครือข่ายใหญ่จึงมีการแบ่งพรรคแบ่งพวกกันหลายฝ่าย ทำให้บางครั้งการเสนอผู้รับผิดชอบในหน้าที่สำคัญของเครือข่าย เป็นเพียงการเสนอชื่อเพื่อเป็นตัวแทนของกลุ่มพรรคพวก โดยไม่คำนึงถึงความสามารถที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งมีเสียงสะท้อนจากเจ้าหน้าที่ และผู้นำเครือข่ายอื่นถึงบุคลากรของเครือข่ายบางชื่อ ๆ ในทำนองเดียวกันว่า "เครือข่ายบางชื่อ ๆ มีคนเก่งเยอะ แต่อยู่กันไม่ถูกที่"

นอกจากนี้การเข้าร่วมประชุมในแต่ละเดือนของสมาชิกเครือข่าย ได้แสดงให้เห็นถึงฐานคิดของกรรมการจำนวนหนึ่ง ที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่าเข้ามาเพื่อแสวงหาประโยชน์ให้แก่ชุมชนตนเองเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้มีแนวคิดหรือทำที่ที่จะแสดงว่าตนเองต้องการเห็นเครือข่ายเติบโต การเข้าประชุมหรือการถกเถียงมักจะเป็นไปในทำนองว่า พวกที่ทำงานอย่างจริงจังให้เครือข่ายเป็นพวกที่เก่งก็ทำไป ส่วนที่เหลือเป็นเพียงคณะกรรมการ(ในนาม) ที่ไม่ต้องการทำหน้าที่อื่นใด นอกจากการรอรับผลประโยชน์จากการเข้ามาเป็นสมาชิกของเครือข่ายเท่านั้น ซึ่งกรรมการที่มี

วิธีคิด และมีที่ทำงานดังกล่าวมีจำนวนเกือบครึ่งของผู้ที่ตั้งใจทำงานและผู้ที่กำลังเรียนรู้งาน และแน่นอนว่าจำนวนนี้ย่อมมีผลต่อการพัฒนาของเครือข่ายอย่างมาก เพราะปัจจัยหลักที่ขาดหายไปก็คือ การขาดความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย กลุ่มนี้จึงเปรียบเหมือนกลุ่มตัวแทนผลประโยชน์ระยะสั้น ที่จะเข้าร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายเฉพาะช่วงที่มีโครงการต่างๆ ถ้าหากเป็นการประชุมรายงานผลงานตามปกติกลุ่มนี้ก็จะไม่เข้าร่วม ซึ่งการประชุมแต่ละครั้งจะมีสมาชิกเข้าร่วมอย่างมาก 14-15 คน ซึ่งนับว่าอยู่ในช่วง 50% ซึ่งระดับการมีส่วนร่วมก็จะแตกต่างกันไป

สำหรับประเด็นเรื่องการกระจายอำนาจการตัดสินใจ สืบเนื่องจากประเด็นก่อนคือ เมื่อในเครือข่ายมีการแบ่งกลุ่ม การตัดสินใจหรือการแสดงความคิดเห็นจึงมีค่อนข้างหลากหลาย มีทั้งที่เสนอเพื่อต้องการระดมความคิดอย่างแท้จริง และมีกลุ่มที่เสนอเพียงเพื่อต้องการแย้งกับฝ่ายตรงข้าม หลายครั้งที่มีการถกเถียงจนไม่สามารถหาข้อยุติได้ จนต้องมีผู้เสนอให้เปลี่ยนประเด็นหรือเจ้าหน้าที่ต้องเข้ามาช่วยไกล่เกลี่ย ซึ่งในสวนนี้ได้แสดงให้เห็นถึงสมาชิกแต่ละคน หรือแต่ละฝ่ายมีความไม่ไว้วางใจกันสูง ส่วนวิธีการลงมติถ้าหากว่าเป็นเรื่องการแสดงความคิดเห็นทั่วไปมักใช้วิธีการโหวตเสียงจากกรรมการที่เข้าร่วมประชุมในวันนั้น ถ้าหากเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของเครือข่ายโดยตรงบทบาทของเจ้าหน้าที่ยังคงมีความสำคัญอยู่มาก และเมื่อมีการตัดสินใจแล้วผู้ที่ไม่มาก็จะไม่ทราบหากไม่มีกรรมการที่ใกล้ชิดไปบอก เพราะการสื่อสารภายในเครือข่ายยังคงเป็นปัญหา แม้ว่าจะมีกรรมการที่รับผิดชอบเรื่องนี้โดยตรงก็ตาม การแจ้งข่าวสารของเครือข่ายยังคงไม่มีระบบที่แน่นอนโดยมากจะใช้วิธีโทรศัพท์บอกต่อ ๆ กัน

สำหรับเรื่องการพิจารณาถึงระบบบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ โดยมีเกณฑ์พิจารณาว่าเครือข่ายต้องไม่มีขนาดใหญ่จนเกินไป มีความโปร่งใสและสามารถตรวจสอบได้ ในกรณีเครือข่ายบางชื่อ ซึ่งมีจำนวนสมาชิก 14 ชุมชน จัดว่าเป็นเครือข่ายที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่เมื่อเทียบกับเครือข่ายอื่นๆ และในปัจจุบันได้ขยายอีกเป็น 20 ชุมชน ขณะที่การบริหารจัดการและความสัมพันธ์ของกรรมการยังมีปัญหาอยู่มาก ผู้ศึกษาจึงเห็นว่า เป็นการให้ความสำคัญกับการเติบโตของเครือข่ายในเชิงปริมาณ ซึ่งการขยายตัวเครือข่ายในระยะนี้จึงถือเป็นข้อจำกัดประการหนึ่งในการพัฒนาประสิทธิภาพของเครือข่าย

ส่วนเรื่องการบริหารจัดการที่มีความโปร่งใสและสามารถตรวจสอบได้นั้น อาจกล่าวได้ว่ากรณีเครือข่ายบางชื่อ เป็นเครือข่ายใหม่ที่อยู่ในขั้นตอนการเรียนรู้ ประกอบกับมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการดำเนินงานบ่อยครั้ง การเรียนรู้เรื่องระบบบัญชีและการจัดการด้านการเงินยังมีปัญหาอยู่มาก ก่อนหน้านี้การทำบัญชีแบบชาวบ้านไม่สามารถอธิบายที่มาที่ไปของเงินได้จึงทำให้

เกิดปัญหาความคลุมเครือในการบริหารจัดการของเครือข่าย แต่ผู้ที่เกี่ยวข้องต้องไม่ลืมว่าการเรียนรู้เรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องใหม่สำหรับชาวบ้านจึงต้องอาศัยเวลา ระหว่างการประชุมผู้ศึกษาสังเกตเห็นค่อนข้างชัดเจนว่าหลายครั้งที่ชาวบ้านคิดเงินได้รวดเร็วและคล่องแคล่วกว่าเจ้าหน้าที่มาก แต่ทว่ายังมีข้อจำกัดในการทำตามระบบอย่างเป็นทางการ หรือตามแบบที่เจ้าหน้าที่ต้องการ กรรมการบางท่านกล่าวว่า “จะเอาเงินเขาก็ต้องคิดแบบเขา” ซึ่งถ้าจะประเมินเพียงแค่การทำบัญชีเป็นหรือไม่ก็คงตอบได้เพียงว่า ปัจจุบันชาวบ้านกำลังอยู่ในขั้นตอนของการเรียนรู้ในขั้นตอนนี้ อาจพิจารณาได้ว่า ขณะที่ชาวบ้านพยายามจะเรียนรู้วิธีการจัดการด้วยตัวเอง แต่ทว่าถูกกลไกเชิงระบบกดทับไว้ทำให้กระบวนการเรียนรู้แยกจากวิถีชีวิตที่เคยชิน หากแต่เป็นไปตามกฎระเบียบข้อตกลง ซึ่งส่วนหนึ่งก็นับว่าเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงหากไม่เป็นการเร่งรัดจนเกินไป แต่ทว่าวิธีการดังกล่าวแตกต่างจากในระดับชุมชนที่ชาวบ้านอาศัยกลไกทางสังคมหรือการมีค่านิยมบางอย่างร่วมกัน ทำให้วิธีการจัดการไม่ได้แยกออกจากวิถีชีวิตประจำวัน

ประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในส่วนแรกนี้ ได้แก่ เครือข่ายมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ในประเด็นนี้มีความสำคัญอย่างมากต่อการดำเนินงานของเครือข่าย แม้ว่าที่ผ่านมาเครือข่ายจะมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันเป็นปกติ เช่น การประชุมประจำเดือน การออกร่วมกัน การเปิดกลุ่มออมทรัพย์ แต่ทว่าที่ผ่านมาเครือข่ายยังไม่ได้มีการริเริ่มกิจกรรมหลัก ๆ เอง กล่าวคือ เกือบทั้งหมดของกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่ ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองไม่ว่าจะเป็น กองทุนสวัสดิการ มียาชาวา หรือ ธุรกิจชุมชน ตลอดจนการจัดเวทีการเรียนรู้ สรุบทเรียน หรือการจัดอบรมสัมมนาผู้นำ ต่างๆ เหล่านี้ อาจกล่าวเป็นเบื้องต้นได้ว่า แม้เครือข่ายจะมีกิจกรรมดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แต่ทว่าบทบาทหลักในการสรรหากิจกรรม ยังคงเป็นขององค์กรภายนอกเกือบทั้งหมด แต่ปัจจุบันจากการติดตามการดำเนินการของเครือข่ายมาตลอดระยะเวลาเกือบ 1 ปีเต็ม นับเป็นเรื่องที่น่ายินดี สำหรับกรณีของธุรกิจชุมชน น่าจะถือว่าเป็นกิจกรรมแรกที่มาจากความต้องการของเครือข่ายอย่างแท้จริง แม้ว่าจะมีการกระตุ้นจากองค์กรพี่เลี้ยงอยู่บ้าง แต่ผู้ศึกษาได้เห็นพัฒนาการความตื่นตัวของกรรมการเครือข่ายกลุ่มหนึ่งที่ร่วมกันสรรหาประเภทของธุรกิจที่เหมาะสมกับเครือข่ายจนสามารถดำเนินการได้ในปัจจุบัน โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษา นับเป็นกิจกรรมแรกที่ริเริ่มโดยเครือข่าย

ประเด็นที่สอง : การบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการ

สำหรับการคาดหวังต่อการจัดการที่ดีนี้ จะพิจารณาจากการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการกองทุนสวัสดิการชุมชน(SIF เมนู5) ซึ่งจะกล่าวตามประเด็นต่างๆ ดังนี้

การกำหนดกติกากลางร่วมกัน หมายความว่าถึงก่อนหน้าที่จะมีการดำเนินการได้มีการ กำหนดกฎเกณฑ์ ค่าใช้จ่ายต่างๆ ร่วมกัน ตลอดจนการจัดแบ่งประเภทของกองทุน เป็นการให้ เปล่า หมุนเวียนและชำระคืน กระบวนการเหล่านี้ถือเป็นกระบวนการเริ่มต้นในการเขียนโครงการ ซึ่งเครือข่ายบางชื่อฯ ได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์ต่าง ๆ อย่างค่อนข้างชัดเจน และสามารถอธิบาย ชี้แจงให้กับผู้สนใจได้เป็นอย่างดี ในประเด็นนี้ผู้ศึกษามองว่าไม่น่าจะนำมาพิจารณาเป็นเกณฑ์วัด ที่ดี เพราะเป็นแต่เพียงการกำหนดกรอบการดำเนินงานภายนอกเท่านั้น

ในด้านการตรวจสอบ มีทั้งจากกรรมการเครือข่าย และจากเจ้าหน้าที่ภายนอก สำหรับ กรณีการติดตามตรวจสอบของเครือข่ายจะเป็นหน้าที่ของกรรมการที่เรียกว่า ทีมประเมิน/ตรวจสอบ ประกอบด้วยกรรมการเครือข่าย 4 คน และได้ดำเนินการเข้าตรวจทุกชุมชนโดยที่มีกรรมการ แต่ละชุมชนจะให้ความร่วมมือโดยการเรียกชาวบ้านผู้ได้รับประโยชน์มาให้ข้อมูลแก่ทีมประเมิน การประเมินจะทำช่วงก่อนและหลังที่เงินแต่ละงวดจะลง เพื่อดูว่ามีการเปลี่ยนแปลงผู้รับประโยชน์ หรือไม่ หรือมีการหักหัวคิวจากกรรมการหรือไม่ ซึ่งประเด็นหลังในเครือข่ายบางชื่อไม่มี ส่วนเรื่อง การเปลี่ยนผู้รับประโยชน์มีบ้างแต่ก็สามารถอธิบายเหตุผลให้ทีมเข้าใจได้จึงไม่มีปัญหา สำหรับการมีทีมประเมิน เรียกได้ว่าเป็นช่องทางเดียวที่ชาวบ้านในชุมชนจะรู้จักกับเครือข่ายโดยตรง (ถ้า ไม่นับกรรมการของแต่ละชุมชน) เมื่อสิ้นสุดช่วงการประเมินหรือเงินลงมาเรียบร้อยแล้วก็จะไม่มี การติดตามตรวจสอบจากเครือข่ายอีก ซึ่งถือเป็นความขาดช่วงการติดต่อกันระหว่างเครือข่ายกับชุมชน

ในด้านการเรียนรู้ร่วมกัน ปรากฏชัดเจนในช่วงที่เครือข่ายต้องประสบกับปัญหา เช่นเมื่อ เครือข่ายมีปัญหาเรื่องการจัดการบัญชีกรรมการแต่ละคนจะค่อนข้างตื่นตัวเป็นระยะ ๆ แต่นอกจากเรื่องนี้แล้ว เครือข่ายยังไม่มี การร่วมกันพูดคุยสรุปการทำงานด้านการจัดการกองทุนสวัสดิการ ภายในชุมชนเลย สำหรับการจัดเวทีสรุปบทเรียนที่เคยมีเป็นการเปิดเวทีให้แต่ละเครือข่ายได้แสดง ความคิดเห็นแลกเปลี่ยนระหว่างเครือข่ายซึ่งจัดขึ้นโดยองค์กรพี่เลี้ยง แต่ละเครือข่ายก็มีความ ตื่นตัวเป็นอย่างดี แต่ในครั้งนั้นเครือข่ายบางชื่อฯ มีปัญหาเพราะไม่ได้มีการเตรียมอุปกรณ์เพื่อนำเสนอ ทำให้เครือข่ายอื่นฟังเล็งว่า เป็นการเอาเปรียบเครือข่ายอื่นที่เตรียมมา และระหว่างที่ นำเสนอกรรมการเครือข่ายก็มีการถกเถียงกันว่าเป็นความผิดของฝ่ายตรงกันข้าม

สุดท้ายด้านการขยายกิจกรรมเกิดเป็นกองทุนสวัสดิการของเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ใน ประเด็นนี้เครือข่ายบางชื่อฯ ยังไม่มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้น แต่ทางเครือข่ายได้นำเงินจำนวนหนึ่งที่ หมุนกลับคืนไปยังเครือข่ายมาเป็นทุนทำธุรกิจชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการหมุนกลับแต่ไม่ได้ หมุนกลับในรูปของกองทุนสวัสดิการโดยตรง

ประเด็นที่สาม : ทิศทางการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็ง

พิจารณา ใน 4 ประเด็น คือ

1 สามารถสร้างการยอมรับจากภายนอกได้ :

ที่ผ่านมาเครือข่ายบางชื่อ ๆ ค่อนข้างจะประสบความสำเร็จในด้านนี้ สืบเนื่องจากได้จากการได้รับอนุมัติโครงการกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม เม็ดเงิน 5 ถึงสองรอบ ทั้งนี้ประกอบกับการมีกรรมการบางท่านที่มีความกระตือรือร้นและคล่องแคล่ว การนำเสนอภาพของการเป็น “เครือข่ายที่ใหญ่” จึงทำได้ดี แต่เมื่อมีความขัดแย้งมากขึ้นจึงส่งผลกระทบต่อการทำงานและภาพพจน์ของเครือข่าย ครั้งหนึ่งความขัดแย้ง/แตกแยกปรากฏอย่างชัดเจนในเวทีสรุปบทเรียนระหว่างเครือข่าย หลายฝ่ายกล่าวถึงเครือข่ายบางชื่อ ๆ ว่า “มัวแต่สนใจเรื่องข้างนอกจนละเลยการจัดการภายในเครือข่าย”

2 เกิดผู้นำใหม่และอาสาสมัคร :

ในประเด็นนี้กล่าวได้ว่า เครือข่ายบางชื่อ ๆ ยังไม่มีการส่งเสริมให้เกิดผู้นำรุ่นใหม่ขึ้นมาทำงานในเครือข่าย สำหรับการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำมีอยู่บ้างแต่ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะ กรรมการคนเดิม ๆ ซึ่งทั้งหมดมาจากกรรมการของแต่ละชุมชนซึ่งเป็นคนเก่าแก่และทำงานมานาน

3 การประสานงานในหลายระดับ : (ภายในชุมชน เครือข่าย องค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานรัฐ) ในประเด็นนี้จะพิจารณาการประสานงานในหลายระดับดังนี้

- การประสานงานภายในชุมชน ที่จะดำเนินการผ่านผู้นำของแต่ละชุมชน ซึ่งขาดการสร้างควมเข้าใจในบทบาทหน้าที่ที่แท้จริงของเครือข่าย
- การประสานงานภายในเครือข่ายมีปัญหาตามที่กล่าวมาแล้วในประเด็นแรก คือ มักเกิดความขัดแย้งอันเนื่องมาจากขาดความไว้วางใจกัน ระหว่างคณะกรรมการของเครือข่าย
- การประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนหรือเครือข่ายอื่นที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ค่อนข้างมีปัญหาอยู่บ้าง ดังเช่นการมีปัญหาระบบสองเครือข่ายในเครือข่ายบางชื่อ กรรมการจำนวนหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการได้รับประโยชน์สองทาง ซึ่งวิธีคิดเช่นนี้ยังคงถือเป็นข้อจำกัดในการพัฒนาเครือข่ายอยู่มาก
- การประสานงานกับหน่วยงานรัฐ มักไม่ค่อยปรากฏ โดยมากการประสานงานทั้งหมดจะดำเนินผ่านทางสำนักพัฒนาชุมชนเมืองเป็นหลัก

4 สามารถจัดการกับความขัดแย้งได้

สำหรับเรื่องนี้หลายครั้งที่เกิดความขัดแย้งแล้วเครือข่ายไม่สามารถจัดการเองได้ ยังคงเป็นหน้าที่ขององค์กรพี่เลี้ยงที่ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย

สำหรับการพิจารณาในส่วนแรกนี้ กล่าวได้ว่า กรณีเครือข่ายบางชื่อ ๔ การรวมตัวเกิดจากการสนับสนุนของสำนักพัฒนาชุมชนเมือง เมื่อปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศประสบกับภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ จากการพิจารณาทั้ง 3 ประเด็น พบว่า แม้เครือข่ายจะมีความขัดแย้ง และมีความไม่สามัคคีของคณะกรรมการ หรือมีการแบ่งพรรคแบ่งพวกสูง บ่อยครั้งที่ความขัดแย้งถูกแทนที่ด้วยท่าทีกระตือรือร้นของคณะกรรมการเมื่อมีกิจกรรมหรือผลประโยชน์เข้ามาสู่เครือข่าย และเมื่อพิจารณาในประเด็นที่ 3 (การพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของเครือข่าย) มีความชัดเจนว่าการพัฒนาเครือข่ายไปสู่ความเข้มแข็งค่อนข้างมีข้อจำกัดอยู่มาก และทราบดีที่บทบาทขององค์กรพี่เลี้ยงยังเข้มข้นเช่นนี้ ผู้ศึกษาไม่อาจคาดเดาถึงผลสำเร็จ หรือการเติบโตของเครือข่ายในระยะเวลายันไกลได้ ขณะเดียวกันผู้ศึกษาก็ไม่แน่ใจว่าการเลี้ยงดูองค์กรเครือข่ายอย่างดีโดยมีกิจกรรมหล่อเลี้ยงให้ตลอดเวลาจะช่วยสร้างความเข้มแข็งได้ โครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม หรือ SIF เมนู 5 ถือเป็นกิจกรรมหล่อเลี้ยงอันหนึ่งที่นอกจากจะมีหน้าที่บรรเทาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าให้กับชาวชุมชนแล้ว หน้าที่อีกประการหนึ่งที่มีต่อเครือข่าย คือ การทำหน้าที่ฝึกเครือข่ายเข้าหากัน ลดความขัดแย้งแบบชั่วคราวชั่วคราว โดยมีผลประโยชน์ที่มีร่วมกันเป็นเครื่องมือในการโยงยึดสมาชิกเข้าหากัน ซึ่งทั้งนี้อาจจะเป็นลักษณะเฉพาะของบางเครือข่าย หรือเป็นลักษณะร่วมของเครือข่ายในชุมชนเมืองส่วนใหญ่ ซึ่งประเด็นนี้มีความสำคัญและต้องคิดกันให้มากเพราะถือเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนเมือง

สำหรับประเด็นเรื่องกิจกรรมหล่อเลี้ยงผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นเรื่องที่สำคัญสำหรับเครือข่ายใหม่ที่มิได้ฐานรากการเกิดขึ้นจากตนเอง เช่นเครือข่ายบางชื่อ ๔ หรือเครือข่ายเมืองอื่นๆ แต่ทว่าสิ่งที่น่าจะมีการตั้งเป็นคำถามในการดำเนินการระยะยาวก็คือ องค์กรพี่เลี้ยงควรจะมีบทบาทเพียงใดจึงจะไม่ทำให้เครือข่ายอ่อนแอจนเกินไป

จากการศึกษาเรื่องความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายโดยพิจารณาจากโครงสร้างการดำเนินงานดังข้างต้น หลายประเด็นแสดงให้เห็นว่าเครือข่ายบางชื่อ ๔ ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานอาจเรียกได้ว่ายังกองอยู่ในช่วงของการพัฒนาเครือข่าย ในส่วนนี้ผู้ศึกษาเห็นว่าการคาดหวังต่อองค์กรชุมชนระดับต่างๆ ว่ามีความเข้มแข็งหรือไม่นั้น ประการสำคัญที่จะต้องคำนึง คือ ความซับซ้อนในบริบทขององค์กรเครือข่าย ซึ่งจะนำเสนอในส่วนที่สอง ต่อไป

ส่วนที่ 2 : โครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่าย

จากการนำเสนอถึงการดำเนินงานและข้อจำกัดต่างๆ ของคณะกรรมการในระดับองค์กร เครือข่าย ในส่วนแรก จะเห็นถึงความขัดแย้งต่างๆ ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งในกลุ่มกรรมการที่มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก หรือการแสดงออกถึงการเข้ามาเพื่อการมีผลประโยชน์เฉพาะหน้า โดยที่ไม่รู้สึกถึงความเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย หรือไม่ได้มีการคาดหวังร่วมกันถึงการเติบโตเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายมากไปกว่าผลประโยชน์ระยะสั้นระหว่างกัน หากจะพิจารณาในประเด็นเหล่านี้โดยย้อนกลับไปที่วัตถุประสงค์สำคัญของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ที่นอกจากต้องการให้ความช่วยเหลือผู้ยากลำบากอย่างเร่งด่วนแล้ว กองทุนได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า “การลงทุนทางสังคม” ซึ่งจะเกิดจากการสนับสนุนให้เกิดการทำงานร่วมกัน เพื่อให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ มีความสามัคคี และเอื้ออาทรต่อกันนั้น ถ้าพิจารณาเพียงเท่านี้สำหรับความร่วมมือของสมาชิกในองค์กรเครือข่ายถือว่าล้มเหลว เพราะเมื่อได้ดำเนินกิจกรรมของกองทุนร่วมกันก็ไม่ได้ทำให้สมาชิกในเครือข่ายเกิดความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามกลับเพิ่มความหวาดระแวงต่อกัน

เมื่อเป็นดังเช่นที่กล่าวมานี้หากว่าเราจะพิจารณาถึงกระบวนการดำเนินงาน และการจัดสรรผลประโยชน์ของกองทุนที่มุ่งเน้นหรือให้ความสำคัญกับระบบการบริหารจัดการที่มีรูปแบบเป็นทางการมากกว่าการส่งเสริมความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายควบคู่ไปกับการดำเนินกิจกรรม เพราะที่ผ่านมามีสมาชิกมักจะมุ่งไปที่ประเด็นการบริหารเงินให้เกิดความยั่งยืนอย่างมาก จนหลายครั้งที่การดำเนินการเป็นไปอย่างเคร่งครัดโดยที่ขาดความยืดหยุ่น

จากการพิจารณาการดำเนินงานของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ที่แม้จะมีกระบวนการสร้างการเรียนรู้ให้ชาวบ้านได้คิดและร่วมกันเขียนโครงการ เพื่อให้เครือข่ายได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ อย่างไรก็ตามแม้จะเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการดึงเงินกองทุนเข้ามาสู่เครือข่ายซึ่งก็ชัดเจนว่าเป็นความช่วยเหลือจากภายนอก ผ่านมาทางการสนับสนุนอย่างดีจากองค์กรพี่เลี้ยง แต่สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ คือ ด้วยกระบวนการดังกล่าวไม่ได้สร้างให้เกิดความรู้สึกผูกพัน ความรู้สึกร่วมหรือการเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน รวมทั้งไม่ได้รู้สึกถึงการมีพันธะต่อกันมากไปกว่าการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นเพียงระยะเวลาสั้นๆ ระยะเวลาที่มีการร่วมกันเขียนโครงการ อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ที่สมาชิกมีต่อกันเป็นความสัมพันธ์เชิงกลไกผ่านกระบวนการบริหารจัดการที่เป็นทางการเป็นความสัมพันธ์มิติเดียว แม้ว่าจะระหว่างสมาชิกจะมีความสัมพันธ์เชิงซ้อนอยู่บ้างแต่ก็จำกัดอยู่ในกลุ่มพรรคพวกซึ่งเป็นไปเฉพาะกลุ่ม ไม่ได้เอื้อต่อการทำงานของเครือข่าย

โดยรวม ซึ่งแตกต่างจากการมีมิติความสัมพันธ์เชิงซ้อนในชุมชนที่มีส่วนอย่างสำคัญต่อการบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการของชุมชน อาจกล่าวได้ว่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ถือเป็นข้อจำกัดของกระบวนการสร้างองค์กรเครือข่ายที่เกิดจากการผลักดันอย่างแรงดันขององค์กรภายนอก โดยที่ไม่ได้ให้ความสนใจอย่างเพียงพอถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ หรือมิติทางวัฒนธรรมของสมาชิกซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่ซับซ้อน และควรให้ความสำคัญมากยิ่งขึ้น มิฉะนั้นการเติบโตของเครือข่ายจะเป็นเพียงการเพิ่มเชิงปริมาณ ซึ่งจะพัฒนาสู่ความเข้มแข็งที่แท้จริงได้ยาก

หากจะพิจารณาในประเด็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในเครือข่าย จะเห็นว่าไม่ได้เกิดขึ้นตลอดเวลา ทว่ามีการยุติลงเป็นระยะ และยังไม่ถึงขั้นนำไปสู่ความแตกหักอย่างแท้จริงหลายครั้งที่สมาชิกหันกลับมาร่วมมือกันเพื่อการมีผลประโยชน์ร่วมกันของเครือข่าย ดังกรณีที่มีข่าวว่าเงินกองทุนสวัสดิการงวดที่สองกำลังจะลงมายังเครือข่าย เป็นต้น ปรัชญาการณดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกที่ไม่ได้หยุดนิ่ง หากแต่มีการปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ ดังนั้นหากจะมองความขัดแย้งที่มีอยู่อาจเกิดจากความหวาดระแวงไม่ไว้วางใจกันและกัน มากกว่าจะเป็นความขัดแย้งกันอย่างจริงจัง เพราะต่างฝ่ายก็พร้อมจะยุติเมื่อมีเรื่องที่สำคัญกว่า และขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะเริ่มได้ใหม่ตลอดเวลา นอกจากนี้การที่ภายในเครือข่ายมีการแบ่งกลุ่มความสัมพันธ์เป็นกลุ่มพวกพ้องนับเป็นส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งที่ไม่ทำให้ความขัดแย้งที่มีอยู่นำพาเครือข่ายไปสู่ความแตกหัก ทว่าด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ไม่ทำให้เครือข่ายเติบโตได้เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ในเรื่องการบริหารจัดการที่ดำเนินผ่านกลไกระบบแบบทางการ โดยที่วิธีการบริหารจัดการแบบชาวบ้านไม่สามารถใช้ได้ นั้น ทำให้กระบวนการเรียนรู้ต้องอาศัยระยะเวลาและมีการลองผิดลองถูก เพราะไม่ได้เป็นไปตามบรรทัดฐานหรือตามแบบอย่างวิถีที่ชาวบ้านคุ้นเคย หากแต่เป็นการยึดตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับเชิงพันธะสัญญาเป็นสำคัญ ผู้ศึกษาไม่ได้กล่าวว่าเป็นข้อบกพร่องของกระบวนการแต่หากว่าไม่ควรจะมีการเร่งรัดจนเกิน ซึ่งลักษณะดังกล่าวแตกต่างจากในระดับชุมชนอย่างสิ้นเชิง จะเห็นว่าการดำเนินงานในระดับชุมชนชาวบ้านไม่ได้แยกการบริหารจัดการออกจากกลไกเชิงประเพณี รวมถึงการอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและโยงยึดด้วยการมีค่านิยมเดียวกันไม่ว่าจะเป็นการสร้างความหน้าเชื่อถือ หรือการตอบแทนบุญคุณลักษณะเช่นนี้จึงทำให้การดำเนินงานไม่ได้แยกออกจากวิถีชีวิตประจำวันมากนัก ในส่วนนี้อาจแตกต่างจากในระดับองค์กรเครือข่าย ซึ่งมีการคาดหวังจากภายนอกถึงการบริหารจัดการที่เป็นระบบทางการ และมีความชัดเจน ดังนั้นใช้กลไกเชิงประเพณีอาจถือเป็นข้อจำกัด ผู้ศึกษามองว่าส่วนหนึ่งเป็นการกีดกันความริเริ่มตามอย่างวิถีของชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่บริหารโดยตรง

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในองค์กรเครือข่ายโดยรวม จะเห็นว่าสอดคล้องกับ ข้อเสนอของ Embee ที่เสนอความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมไทยว่ามี “โครงสร้างหลวม” (“loosely structure” social system) โดยมองว่า คนไทยจะเปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลมีพฤติกรรมที่จะเปลี่ยนได้อย่างไรก็ได้ เช่น ขาดการให้ความสำคัญกับสิทธิ และหน้าที่ของกันและกัน ขาดความสม่ำเสมอ ระเบียบวินัย และไม่มีความจริงจังต่อหน้าที่ ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมเน้นเรื่องส่วนตัว ไม่มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับตายตัว การกระทำขึ้นอยู่กับความคิดหรือผลประโยชน์ของตนเอง (Embee , 1950 อ้างใน นฤจร อธิธิจิระจรัส , 2526 :2) เช่นเดียวกับ Clark ได้เสนอเพิ่มเติมว่า คนไทยมีลักษณะปัจเจกบุคคลสูงการกระทำถูกกำหนดโดยผลประโยชน์ส่วนตัว ความพอใจส่วนตัว ระเบียบกฎเกณฑ์ของกลุ่มมีความสำคัญน้อยลักษณะดังกล่าวทำให้การร่วมมือทำงานเป็นกลุ่มเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมักจะมีอุปสรรค ด้วยข้อคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่ (Clark ,1987)

ข้อเสนอข้างต้นค่อนข้างสอดคล้องกับลักษณะสังคมของเมืองไทย ซึ่งมีลักษณะเป็นระบบอุปถัมภ์ ที่ผลประโยชน์ขึ้นกับผู้อุปถัมภ์ และผู้รับการอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ทั้งสองฝ่ายขึ้นอยู่กับ การตอบแทนซึ่งผลประโยชน์ต่อกัน ทำให้การรวมตัวในทางการเมืองมักเกิดปัญหาของการแยกเป็นก๊กเป็นเหล่า โดยที่ผลประโยชน์จะเป็นเรื่องของการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มแตกแยก (Faction) ซึ่งแต่ละกลุ่มแตกแยกมักจะมีศูนย์รวมอยู่ที่ผู้อุปถัมภ์ โดยที่ผลประโยชน์ของส่วนรวมมีความสำคัญน้อยกว่าผลประโยชน์ของกลุ่ม ปัญหาดังกล่าวพบได้ทั้งในการเมืองระบบรัฐสภา และการทำกิจกรรมการเมืองระหว่างหมู่บ้าน/ชุมชน ซึ่งมักจะมีการแยกเป็นก๊กเป็นเหล่า โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ สำหรับในกรณีขององค์กรเครือข่ายตามที่กล่าวถึงมาในตอนต้น อาจพบว่าลักษณะความร่วมมือภายในองค์กรก็มีปัญหาเช่นเดียวกัน คือ ผลประโยชน์ส่วนรวมมักจะถูกจำกัดโดยผลประโยชน์ของกลุ่ม หรือของบุคคลเป็นสำคัญ

จากการนำเสนอทั้ง 2 ส่วน คงทำให้เห็นถึงแง่มุมการพิจารณาเรื่องทุนทางสังคม (social capital) ที่แตกต่างกัน ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่าการศึกษาพิจารณามิติของทุนทางสังคมโดยมุ่งไปที่การประเมินผลเชิงประสิทธิผลจากโครงสร้างการบริหารจัดการแต่เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอและไม่สามารถทำให้เกิดความเข้าใจอย่างแท้จริงได้

ดังนั้นผู้ศึกษาในฐานะนักสังคมวิทยา จึงได้นำเสนอมุมมองเรื่องทุนทางสังคมที่แตกต่างออกไป โดยให้ความสำคัญกับระบบการโยงยึดด้วยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในมิติความ

สัมพันธ์ต่างๆ ซึ่งทำให้เห็นภาพการเชื่อมโยงของเครือข่ายสังคมที่มีหน้าที่เป็นเสมือน ทูตทางสังคม หรือโครงข่ายทางสังคม ซึ่งแตกต่างจากการมองในแบบแรก และได้พยายามแสดงให้เห็นถึงการมีพลวัตของสิ่งที่เรียกว่าทูตทางสังคม ที่ผูกโยงอย่างสำคัญกับโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายสังคม ซึ่งเห็นได้ทั้งในระดับชุมชนที่สมาชิกมักจะมีการสะสม หรือมีการลงทุนในความสัมพันธ์ต่อกันในระดับสูง อาจเรียกได้ว่าเป็นกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันจากภาวะการเป็นลูกหนี้ไปสู่การมีความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณทำให้มีการสร้างพันธะการตอบแทนระยะยาวระหว่างกัน

ส่วนที่ความสัมพันธ์ในระดับองค์กรเครือข่าย สมาชิกมักมีการปฏิสัมพันธ์กันภายใต้ความสัมพันธ์เชิงกลไกตามบทบาทหน้าที่ที่เป็นทางการที่ต่างฝ่ายต่างเอื้อประโยชน์ต่อกันในระยะเวลานั้นๆ โดยใช้เงินหรือผลประโยชน์ของกองทุนเป็นเครื่องยึดความสัมพันธ์ ขณะที่อีกด้านหนึ่งของความสัมพันธ์ที่มีต่อกันสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ที่เอื้อประโยชน์ร่วมกัน เช่น กรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นพร้อมที่จะยุติและเกิดขึ้นใหม่ได้เสมอ จึงเปรียบเสมือนว่าสมาชิกมีการลงทุนในความสัมพันธ์ต่อกันในระดับต่ำ และด้วยกลไกของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม และสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองซึ่งมีบทบาทอย่างสำคัญในการก่อตั้งและพัฒนาเครือข่าย ได้เน้นและให้ความสำคัญกับโครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นทางการ ซึ่งไม่ได้เอื้อต่อการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันมากนัก และอาจถือเป็นข้อจำกัดประการหนึ่งในการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งที่แท้จริงในอนาคตก็ว่าได้

3. อภิปรายผลการศึกษา :

การอภิปรายผลในส่วนนี้ ได้แบ่งประเด็นการนำเสนอเป็น 4 ประเด็นคือ

3.1 สรุปและอภิปรายการใช้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในการศึกษาชุมชนเมือง :

การหันมาให้ความสำคัญกับแนวคิด “ทุนทางสังคม” เกิดขึ้นพร้อมๆ กับวิกฤตเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดการคิดทบทวนกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาที่ได้ละเลยทอดทิ้งรากเหง้าทางสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิม พร้อมกับการทำลายธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ทางสังคมบางส่วนด้วยกระบวนการเบียดขับคนออกจากชุมชนให้เข้าสู่ตลาดแรงงานในเมืองต่างๆ หรือ การก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่โดยย้ายชาวบ้านที่อยู่อาศัยมานานออกจากพื้นที่โครงการ

พัฒนาในหลายกรณี สิ่งเหล่านี้ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคม หรือมองว่าเป็นผลด้านลบต่อต้นทุนดั้งเดิมของสังคมไทย การพิจารณาถึงทุนทางสังคมในความหมายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งสมาชิกในเครือข่ายมีการเกื้อหนุน และพึ่งพากันและกัน แม้ว่าที่ผ่านมาจะถูกทำให้อ่อนแอลง ทว่าในช่วงภาวะวิกฤตเศรษฐกิจตกต่ำ พบว่า ระบบครอบครัว เครือญาติ ยังคงทำหน้าที่เป็นเสมือนตาข่ายรองรับแรงกระแทกได้เป็นอย่างดี

แม้ว่างานศึกษาชิ้นนี้ได้ทำการศึกษาเฉพาะพื้นที่ชุมชนในเขตเมือง แต่สิ่งที่ปรากฏเป็นความจริงที่เราไม่สามารถแยกความเป็นเมืองออกจากชนบทได้อย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะในเรื่องเครือข่ายความสัมพันธ์ ตลอดทั้งการมีค่านิยมในเรื่องต่างๆ คนที่อาศัยอยู่ในเมืองโดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในชุมชนแออัดนั้น เกือบทั้งหมดมีพื้นเพมาจากชนบทซึ่งถูกผลักดันออกจากวิถีการผลิตแบบเดิมจากงานศึกษาเกี่ยวกับชุมชนเมืองหลายชิ้นรวมทั้งการศึกษาครั้งนี้ด้วย พบว่าสายสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทั้งสอง ไม่ได้ถูกทำลายลงไปด้วย หากแต่ยังคงมีการสืบสานความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นต้นว่า การส่งเงิน หรือการหยิบยืมเงินจากบ้าน การกลับไปเยี่ยมเยียนตามเทศกาล หรือเมื่อมีความทุกข์ร้อน ตลอดทั้งการส่งข่าวคราวถึงกันระหว่างเครือญาติ และการจะเข้ามาอยู่ในชุมชนแออัดได้นั้น ไม่สามารถทำได้ง่ายนักหากว่าไม่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ หรือการเป็นคนบ้านเดียวกัน นอกจากนี้ระบบโครงสร้างความสัมพันธ์ที่มีในชนบทก็พบในชุมชนเมืองได้เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการไปมาหาสู่กันระหว่างเพื่อนบ้าน การช่วยเหลือกันเล็กน้อย ไปจนถึงระบบอุปถัมภ์ หรือการควบคุมโดยใช้กลไกสังคม (social control) ในการศึกษาครั้งนี้ก็ปรากฏลักษณะดังกล่าวข้างต้นอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการมีเครือข่ายความสัมพันธ์กันในชุมชนซึ่งมีทั้งความเป็นเครือญาติ คนบ้านเดียวกัน ตลอดทั้งความสัมพันธ์ในลักษณะความเป็นพวกพ้องกัน ซึ่งทั้งหมดเชื่อมโยงกันด้วยการแลกเปลี่ยนและการตอบแทนผลประโยชน์กันและกัน

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการผูกโยงความสัมพันธ์ผ่านระบบการตอบแทนกัน และการแลกเปลี่ยน ซึ่งไม่ได้จำกัดเฉพาะด้านเศรษฐกิจเท่านั้น หากว่าด้วยกระบวนการดังกล่าวได้มีการสร้างพันธะต่อกันในระยะยาว ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างกันอาจจะเป็นไปอย่างเท่าเทียมในแง่การตอบแทนด้วยการแลกเปลี่ยนแรงงาน รวมทั้งการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมของชุมชน แม้ว่ารูปแบบดังกล่าวในชุมชนเมืองปัจจุบันจะมีให้เห็นน้อยแต่ก็ยังคงมีให้เห็นอยู่บ้าง แต่ลักษณะความสัมพันธ์ที่ปรากฏชัดเจนยิ่งกว่าแบบแรก คือ การแลกเปลี่ยนที่ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกถึงการเป็นหนี้บุญคุณ ที่จะต้องมีการตอบแทนด้วยทางใดทางหนึ่ง หรือแล้วแต่ว่าอีกฝ่ายจะเรียกร้อง ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันเช่นนี้ ก็คือระบบอุปถัมภ์ ซึ่งปรากฏทั้งภายใน และภายนอกชุมชน อาจกล่าวได้ว่าการแลกเปลี่ยน หรือการตอบแทนทั้งสองรูปแบบนี้ แม้ว่าจะต่างกันในด้านความ

เท่าเทียมในความสัมพันธ์ ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นเสมือนบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำจนกระทั่งกลายเป็นสถาบันที่สำคัญของชุมชน และถือเป็นหลักประกันความมั่นคงระหว่างสมาชิกได้ระดับหนึ่ง และน่าจะถือว่าเป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญของสมาชิกในชุมชนเช่นกัน

3.2 ข้อจำกัดของแนวคิดในการอธิบายรากฎการณ์ :

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงการนำแนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ มาพิจารณาให้เป็นส่วนหนึ่งของทุนทางสังคมในงานศึกษาชิ้นนี้ อาจถือเป็นข้อจำกัดในการอธิบายเชิงแนวคิดทฤษฎีที่ไม่สามารถทำความเข้าใจชุมชนได้รอบด้าน ดังที่มีการวิพากษ์วิจารณ์การอธิบายสังคมโดยในแนวคิด ระบบอุปถัมภ์ ของบางสำนักคิดว่า “ไม่สามารถทำให้เกิดความเข้าใจสังคมอย่างแท้จริงได้เพราะ มุ่งแต่มองถึงความสัมพันธ์ในด้านบวก โดยไม่ให้ความสนใจกับความไม่เท่าเทียมหรือกระบวนการขูดรีดที่ทั้งสองฝ่ายมีต่อกัน และผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากการสร้างความสัมพันธ์เชิงการพึ่งพาจะเป็นผู้ที่ให้การอุปถัมภ์ หรือผู้ที่มีทรัพยากรอย่างเหลือเฟืออยู่แล้ว คนกลุ่มนี้จะเป็นผู้ที่เติบโตขึ้นจากการสะสมความสัมพันธ์ ” ดังนั้นผู้ศึกษาจึงต้องยอมรับว่าการนำแนวคิดเรื่องระบบอุปถัมภ์มาใช้ อธิบายทุนทางสังคมอาจมีข้อจำกัดดังกล่าว แต่ทว่าการใช้แนวคิดดังกล่าวผู้ศึกษาใช้ในฐานะที่เป็นค่านิยมร่วมของสังคมไทยที่มีมานาน และปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่

ที่เสนอมาดังข้างต้นเป็นการนำเสนอการอภิปรายเชิงทฤษฎี และข้อจำกัดในการศึกษา สำหรับในส่วนต่อไปนี้จะเป็นการพิจารณาถึงการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไปใช้อย่างกว้างขวาง ซึ่งมีทั้งข้อดีและจุดอ่อนที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง

3.2 การพัฒนาจากแนวคิดสู่การให้ความหมายเชิงปฏิบัติการ

จากที่ได้กล่าวถึงในตอนต้นของกระแสการหันกลับมาให้ความสนใจเรื่องทุนทางสังคมอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ ทั้งที่เรื่องเหล่านี้ศาสตร์ทางด้านสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาได้พูดถึงมานานแล้วแต่ไม่ได้ใช้คำเรียกว่าทุนทางสังคม แต่โดยความหมายแล้วเป็นเรื่องเดียวกัน เมื่อเกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นได้สะท้อนอย่างชัดเจนถึงความล้มเหลวในศาสตร์ที่ครอบงำการกำหนดทิศทางการบริหารประเทศ พร้อมกับการตื่นตัวครั้งใหม่ภายใต้ปรากฏการณ์หันมาให้ความสำคัญกับ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมดั้งเดิมมากยิ่งขึ้น โดยเรียกใหม่ว่าเป็น “ต้นทุนทางสังคม” ซึ่งมีวิธีมองอย่างผิวเผิน ภายใต้กรอบคิดทางเศรษฐศาสตร์ว่า “เมื่อการพัฒนาที่ผ่านมาละเลยหรือทำลายต้นทุนความสัมพันธ์เดิม หรือต้นทุนดังกล่าวมีน้อยลง

วิธีแก้ก็คือ การเพิ่มทุนทางสังคมด้วยการลงทุนทางสังคม ด้วยวิธีการลงทุนให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมโดยการสนับสนุนให้เกิดการร่วมกลุ่มในรูปองค์กรชุมชน หรือองค์กรเครือข่าย พร้อมทั้งป้อนกิจกรรมให้เกิดการดำเนินงานร่วมกัน เกิดการเรียนรู้กระบวนการทำงาน การบริหารจัดการกลุ่มร่วมกัน ด้วยวิธีคิดง่ายๆ ว่าจะนำไปสู่การเพิ่มทุนทางสังคม " ซึ่งเป็นวิธีคิดที่ไม่แตกต่างจากกระบวนการผลิตสินค้า/บริการชนิดใดชนิดหนึ่ง

จากกระบวนการให้ความหมายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นว่าต่างจากวิธีคิดทางสังคมวิทยา ซึ่งให้ความสำคัญกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่เป็นไปอย่างซับซ้อน กระบวนการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมนั้น จากที่กล่าวมาในตอนต้นแล้วว่า เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ จนกระทั่งกลายเป็นสถาบันที่สมาชิก สามารถพึ่งพาได้ ขณะที่วิธีคิดแบบเศรษฐศาสตร์มองเพียงการลงทุนเพื่อสร้างสถาบันแห่งการพึ่งพิงให้แก่สมาชิก โดยมุ่งความสำคัญไปที่โครงสร้างการบริหารจัดการเป็นหลัก

ผลการศึกษาระดับองค์กรเครือข่ายพบค่อนข้างชัดเจนว่า กระบวนการดังกล่าวยังมีข้อจำกัดอยู่มาก แม้ว่าวิธีการส่งเสริมให้เกิดการทำงานร่วมกันดังกล่าวจะเป็นวิธีการที่ดีวิธีหนึ่ง คือสมาชิกได้เรียนรู้การทำงานร่วมกัน และได้ร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งได้เรียนรู้การเขียนโครงการต่างๆ แต่ผลด้านลบก็มีเช่นกัน คือการมีผลประโยชน์เป็นสิ่งจูงใจในการรวมกลุ่ม เช่นนี้ ทำให้สมาชิกเกิดความไม่ไว้วางใจกัน และเกิดความแตกแยก แต่การที่สมาชิกยังคงมีการรวมกลุ่มกันได้นั้น นอกจากการมีผลประโยชน์ผ่านมาจากกิจกรรมที่ป้อนเพื่อหล่อเลี้ยงองค์กรเครือข่ายแล้ว การมีกลุ่มความสัมพันธ์พวกพ้องภายในเป็นสิ่งที่ช่วยโยงยึดเครือข่ายไว้ได้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงมักเป็นไปอย่างไม่รุนแรง และพร้อมที่จะยุติลงทว่ามีเรื่องอื่นที่สำคัญกว่า ขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะเกิดขึ้นใหม่ได้ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน แม้ว่าความสัมพันธ์ของกลุ่มพวกพ้องจะช่วยทำให้ความขัดแย้งไม่รุนแรง แต่ทว่าอีกด้านหนึ่งก็เป็นจุดอ่อนอย่างสำคัญที่จะนำไปสู่ความเติบโต และความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายในอนาคต เพราะแต่ละกลุ่มมักคำนึงถึงเรื่องส่วนตัว หรือเรื่องของพวกเขาพ้อง มากกว่าจะเห็นถึงผลประโยชน์ส่วนรวมร่วมกัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะเรียกว่าเป็นลักษณะร่วมประการหนึ่งของคนไทยก็คงไม่ผิดนัก ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นได้ในการรวมกลุ่มทางการเมืองหลายระดับตั้งแต่การเมืองระดับประเทศ จนกระทั่งระดับท้องถิ่น ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกบุคคลมากกว่าการคำนึงถึงประโยชน์ของกลุ่มหรือส่วนรวม ดังนั้น จึงทำให้เป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของการทำงานร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม การนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมไปประยุกต์ใช้นั้น นับเป็นนิมิตหมายอันดีที่หลายฝ่ายได้เห็นถึงความสำคัญ และยอมรับร่วมกันว่า การมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นเสมือนหนึ่งต้นทุนทางสังคมที่สำคัญซึ่งจะทำหน้าที่ประกันความมั่นคงให้กับสมาชิกในสังคมหรือให้แก่กลุ่มคนจนคนด้อยโอกาสทั้งหลาย หนึ่งในโครงการดังกล่าวคือ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม เมนู 5 ว่าด้วยเรื่องการจัดสวัสดิการเร่งด่วนให้แก่กลุ่มผู้ยากลำบากโดยเครือข่ายองค์กรชุมชน แม้ว่าโครงการดังกล่าวจะผ่านมาทางกลไกเงินกู้ของภาครัฐ ภายใต้เงื่อนไขการสร้างทุนทางสังคม ซึ่งมีข้อจำกัดบางประการดังที่เสนอมาช้างต้น แต่ทว่าทางกองทุนก็ได้พยายามเชื่อมต่อกับกลไกเชิงประเพณี เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งนับว่าเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ดีและน่าสนใจอย่างมาก แต่ทว่าการคิดเรื่องทุนทางสังคมน่าจะต้องมีการพิจารณากันอย่างลึกซึ้งและถ่องแท้ มากกว่าจะมองเพียงแค่เพิ่มทุนทางสังคมโดยการเพิ่มความสัมพันธ์ผ่านการทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกันเท่านั้น ทั้งนี้กระบวนการดังกล่าวจะต้องอาศัยการพิจารณาอย่างรอบครอบและจริงจิ่งถึงผลดีหรือผลเสียที่จะเกิดตามมาดังที่ได้อภิปรายมาข้างต้น และเมื่อทำได้ดังนั้นก็ยิ่งทำให้การดำเนินการของกองทุนดังกล่าวมีคุณภาพการต่อสังคม ต่อผู้ด้อยโอกาสทั้งหลายมากขึ้นอีกหลายเท่า

ข้อเสนอแนะ :

1. เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ เป็นการมองทุนทางสังคม ใน 2 ส่วน คือ ระดับชุมชนที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมดั้งเดิม และในระดับองค์กรเครือข่ายที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ผ่านวิธีคิดเรื่องการเพิ่มทุนทางสังคม อาจจะทำให้การศึกษาในระดับชุมชน ได้ภาพความสัมพันธ์ที่ไม่ละเอียดรอบด้านพอ ในการศึกษาต่อไปน่าจะมีการศึกษาถึงเรื่อง โครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายสังคมแต่ละประเภท เป็นต้นว่า เครือข่ายหรือกลุ่มเครือข่ายเครือญาติ เครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้เล่นหวยหรือการพนัน ตลอดจนเครือข่ายความสัมพันธ์ของเจ้าหน้าที่ และลูกหนี้ ซึ่งทั้งหมดต้องไม่ยึดพื้นที่ทางกายภาพเป็นขอบเขตการศึกษา แต่ให้ศึกษาพื้นที่ ตามเครือข่ายความสัมพันธ์เป็นหลัก

2. ศึกษาถึงกระบวนการให้ความช่วยเหลือของหน่วยงานต่างๆ ตลอดจนทั้งปัญหาอุปสรรคในการทำงานร่วมกันของหน่วยงานภายนอกกับองค์กรชุมชน โดยเฉพาะหน่วยงานที่ดำเนินงานประเภทกองทุน โดยให้ยุทธศาสตร์การจูงใจด้วยการให้สินเชื่ หรือการให้เงินกู้ประเภท

ต่างๆ เป็นสิ่งดึงดูดใจให้สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรม โดยศึกษาว่าการพัฒนาการชาวบ้านด้วยวิธีดังกล่าวจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด

3. ศึกษาถึงทุนทางสังคมในด้านการที่เป็นความช่วยเหลือจากองค์กรภาครัฐและเอกชน ที่มีต่อคนด้อยโอกาสกลุ่มต่างๆ ศึกษาโอกาสในการเข้าถึงพร้อมทั้งปัญหาอุปสรรคที่ถือเป็นข้อจำกัด

4. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจะมีการคิดและมีการศึกษาอย่างละเอียด ถึงกระบวนการสร้างหรือสนับสนุนให้เกิดองค์กรชุมชน หรือการเชื่อมต่อเป็นองค์กรเครือข่าย โดยต้องคำนึงถึงความพร้อมของทรัพยากร มากกว่าจะเร่งสนับสนุนให้เกิดกลุ่มอย่างเร่งด่วนเพื่อจะดำเนินการขออนุมัติงบประมาณต่างๆ ที่จะเข้าสู่ชุมชนโดยตรง เพราะหากว่ากระทำอย่างฉาบฉวยเหมือนอย่างที่ผ่านมา นอกจากจะทำให้สูญเงินไปเปล่าแล้วอาจจะเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นในชุมชนก็เป็นได้